

FÜBEN-FÁBAN ORVOSSÁG

A gyógynövényhasználat története és régészeti nyomai

Keresztes Noémi Ninetta

Ahogy a betegségek, úgy a gyógyításuk iránti igény és szándék is egyidős velünk. Az érzéstelenítés hiánya, a fertőzések és a vérzés veszélye miatt az emberiség történetének jelentős részében az operáció csak a legvégső esetben jöhetett szóba, így szinte minden problémát megpróbáltak inkább gyógynövényekkel kezelni. Az ősember a hozzá legközelebb eső természeti forrásokat ismerte és használta fel, ebből született meg idővel a népi gyógyászat, majd a fitoterápia tudománya. Ennek a hosszú történetnek pillanthatunk be néhány fejezetébe a következőkben.

A régészeti korokból fennmaradt növénymaradványokkal alapvetően az archaeobotanika tudománya foglalkozik: a különféle növényi maradványok előkerülhetnek pollenmaradványként, temetkezésekben, odaégett edények alján, sőt fogkövekben és úgynevezett koprolitokban (azaz megkővesedett ürülékben) is. Ezek egy része igazolhatóan gyógynövényekből származik. A gyógyító növények használatáról a régészeti leletegyüttesek növénymaradványain felül pedig további információkat szolgáltathatnak az írott és képi források is, például papiruszok, kódexek, festmények és szobrok, sőt akár nyelvészeti adatok is.

A jelenleg ismert legkorábbi régészeti bizonyítékok a gyógynövények használatára Dél-Afrikából, a mai Irak területéről és Spanyolországból származnak. Dél-Afrikában közel 77 ezer éves virágágyások nyomai kerültek elő, amelyekben rovarok távoltartására és gyógyászati célokra is használható gyógynövények maradványait azonosították. Irakban és Spanyolországban pedig 60 ezer éves Neander-völgyi vázak fogain

megmaradt fogkövekben azonosították több ma is használatos gyógynövény maradványait (pl. fűzfa, cikafark, kamilla). Az Alpokban talált jégmúmia, Ötzi beleiben és gyomrában ugyancsak találtak különböző

gyógynövény- és gombamaradványokat (pl. nyírfatapló), melyekkel valószínűleg a paraziták által okozott bélbetegségeit próbálta kikúrálni.

A gyógynövények használatának első írásos bizonyítéka Mezopotámiából származik. Egyes ékírásos agyagtáblákon 250-nél is többféle gyógynövényt sorolnak fel (pl. többek között a mákot is). De az ókori Egyiptom hatalmas tudásanyaga és gazdag orvosi ismeretei is kiterjedtek a gyógyító növényekre. A világ egyik első, gyógynövényekről szóló írásos emléke az ún. Ebers-féle tekercs

MIN-DEN MA
ÉLŐ FŐEMLŐS,
SŐT MÁS ÁLLATOK IS
FOGYASZTANAK TÁPÉRTÉKKEL
ALIG VAGY EGYÁLTALÁN
NEM BÍRÓ, ELLENBEN
BIZONYÍTOTTAN GYÓGYHATÁSÚ NÖVÉNYEKET.

A
RENDKÍVÜL
NEHÉZ ÉS VESZÉLYES
PIRAMISÉPÍTÉSI MUNKÁLTOKHOZ AZ EGYIPTOMI ORVOSOK
VÖRÖS- ÉS FOKHAGYMÁT AJÁNLOTTAK – UTÓBIBŐL MÉG TUTANHAMON SÍRJÁBAN IS
TALÁLTAK NÉHÁNY GEREZDET. A GYAKORTA
ELŐFORDULÓ SÉRÜLÉSEKRE AZ ELFERTŐZŐDÉS ELKERÜLÉSÉRE PENÉSZES KENYERET HELYEZTEK, AMINEK ALAPJA
A PENICILLIUM PENÉSZGOMBÁK
ANTIBAKTERIÁLIS HATÁSA.

A Neander-völgyi ember által is gyógynövényként használt kamilla (*Matricaria recutita*)

(Kr. e. 1534), amiben több mint 500 növény gyógyhatásai kerültek felsorolásra, köztük néhány ma is használt (pl. fűzfa, szenna, aloe, len, ricinus). A növények többé-kevésbé orvosi célú felhasználási lehetőségei közé tartozott a mumifikálás és a balzsamozás is, amikhez egyebek mellett mirhát és cédrust is használtak.

Indiában egészen korai források (pl. a Védák) is foglalkoznak a gyógynövényekkel. Az indiai növénygyógyászat (az ún. ayurvéda) máig az egyik legősibb hagyományokkal rendelkező orvoslás. A régióban már Kr. e. 4000 körül kimutatható például a kurkuma gyógyító céllal történő felhasználása. Az indiai növénygyógyászatban távoli eredetű gyógynövényeket, például az asztma kezelésére szolgáló afrikai fogpiskalófüvet is felhasználták.

Kínai régészeti ásatásokon már bronzkori településeken is kerültek elő gyógynövények magjai. A kínai

Az Ebers-papirusz asztma kezeléséről szóló részlete

Lándzsás útifű Dioszkoridész művének 6. századi bizánci fordításában

gyógyászat alapjait a kínai mitológia szerint egybként a mitikus Shennong császár fektette le (Kr. e. 3400 körül) gyógynövényes könyvében, ami eredetileg 237 receptet tartalmazott, amelyek száma a századok folyamán egyre bővült. Mire 1590-ben Li Shizhen megjelentette 52 kötetes művét, a *Gyógyító növények jegyzékét*, addigra már 1094 gyógynövényt és azok 11 ezer féle felhasználását ismer-tethette olvasóival.

A görög Hippokratész, a „nyugati orvostudomány atyja” közel 300-féle gyógyító növényt és az ezekből készült szereket alkalmazott betegei kezeléséhez. Receptjeinek alapanyagai között egyaránt szerepeltek drága, egzotikus növények, de egyszerű és könnyen hozzáférhető fajták is (pl. bodza, orbáncfű). Galenus római orvos alkalmazta először a ma is használt vizes és szeszes kivonatokat. Plinius 37 köte-tes művében, a *Természetrájzban* közel 1000 gyógynövény hatásairól esik szó. Dioszkoridész *De Materia Medica* című munkája pedig 1500 éven keresztül a herbalisták alapmű-vének számított a maga 600 bemutatott gyógynövényével, 1000 receptjével és 400 színes illusztrációjával.

A középkor folyamán a betegségeket többnyire Isten büntetésének tartották és a betegeket sokszor kirekesztették a társadalomból. A gyógyítás hivatalos képviselői a szerzetesek és az apácák lettek, a kolostorok gazdasága-iban szigorúan szabályozott gyógynövénykerteket hoztak létre, valamint itt készültek a különböző főzetek és kenő-csök is. Európa első gyógyszertárát Bingeni Szent Hildegárd (1098–1179) főapátnő hozta létre és üzemeltette. Mi sem mutatja jobban a bencések kiemelt szerepét a gyógyászat-ban, mint az, hogy 1101-ben Pannonhalmán elkészült az *Apátsági teák* című mű. A *Halotti beszédek* is tartalmazó (és egybként szintén bencés rendi) Pray-kódexben ugyancsak megemlítenek gyógynövényekből készült szereket.

A hivatalos egyházi kereteken kívül elsősorban falusi gyógyítók és javasasszonyok foglalkoztak a gyógynövé-nyekkel, azonban ez nem volt éppen veszélytelen foglalkozás, az egye-dülálló vagy özvegy, sokszor képletes értelemben, sokszor pedig szó szerint is a perifé-riára szorult asz-szonyok gyakorta váltak az egyre erő-södő inkvizíció cél-pontjává és könnyen egy boszorkányper vádlottjává is. Grynaeus

A
BO-
SZORKÁNYOK
„KELLÉKTÁRÁBA”
GYAKRAN SOROLT NÖVÉNYEK,
PÉLDÁUL A NADRAGULYA, A DATU-
RA ÉS A GYŰSZŰVIRÁG SZINTÉN
GYÓGYNÖVÉNYEK, AZONBAN
OLYAN ERŐS A HATÁSUK,
HOGY A HATÁSOS ÉS A HA-
LÁLÓS DÓZIS NAGYON KÖ-
ZEL VAN EGYMÁSHOZ.

Tamás növénynevekre, helynevekre és növényhasználatra utaló szavakra vonatkozó kutatásai alapján úgy tűnik, hogy a középkori Magyarországon a népi gyógyítók is alkalmazták például a csalánt, a fenyőt, a hagymát, a hársot és a nyírfa egyes részeit.

Az orvostudomány többi ágához hasonlóan a gyógynövényismeret az arab világban is továbbélt az európai középkor sötét évszázadaiban, Ibn Szína, azaz a nyugati források Avicennája (980–1036) ötkötetes művet jelentetett meg az ismert betegségekről és a kezelésükre használható 760-féle gyógyhatású növényről.

Dél- és Közép-Amerikában az európaiak megérkezéséig virágzó prekolumbián civilizációk ugyancsak gazdag gyógyító hagyományokkal rendelkeztek. Az inkák között külön foglalkozásnak számított a füvesember és a gyógynövénygyűjtő is, akik különféle teákat, tinktúrákat és kenőcsöket állítottak elő. Az európaiak által akkor még teljesen ismeretlen növényekkel is gyógyítottak. A maják és aztékok hatalmas városaiban régészetileg is kimutatható külön gyógynövényes utcákat tartottak fenn, ahol például mákolajból készült szemcseppet, valamint csonttörés utókezelésére való fügekaktuszport lehetett beszerezni.

A nagy földrajzi felfedezések során nemcsak étkezési növények, de különböző gyógynövények is átkerültek Európába, az európaiakat pedig annyira érde-

kelték az amerikai gyógy-növények, hogy már 1552-ben megrendelték egy azték gyógyító-tól a később Badianus-kézirat néven ismert növénygyűjteményt.

A reneszánsz idején Európában ismét az ember

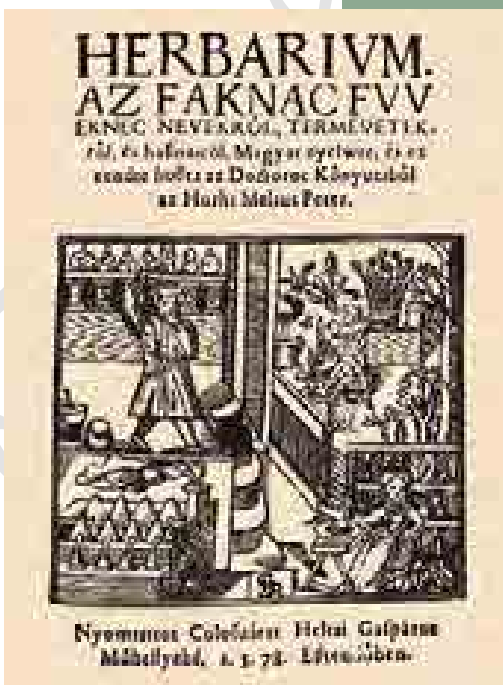
MÉ-
LIUSZ
JUHÁSZ PÉTER
ÍGY ÍR A MÁLYVA ÉS
AZ ÁNIZS GYÓGYHATÁSAIRÓL
HERBÁRIUM CÍMŰ MŰVÉBEN: „MALVA,
SZÉKREKEDÉS ELLEN: MIKOR AZ EM-
BER EROLKEDIC GYAKORTA, DE SEM
SZARHATIC, SEM VIZELHETIC, EZ
MALVA LEUELE ÉS GYÖKERE, AZ
KÖMÉNY, ÉS AZ ANIFUM, AZAZ
BÉCZI KÖMÉNNYEL HA BORBA
FŐZED, GYAKRAN ISZOD,
MEG INDITTYA.”

BRAZÍLIÁBAN A KR. U. 2–5.
SZÁZADBÓL SZÁRMAZÓ
CSONTVÁZAK MEDENCÉJÉBŐL
VETT KOPROLITMINTÁKBAN A
BÉLFÉRGESSÉG ÉS EGYÉB BÉLPA-
RAZITÁK KEZELÉSÉRE HASZNÁLHA-
TÓ GYÓGNÖVÉNYEK POLLENJEIT
AZONOSÍTOTTÁK. AZ INKÁK A DOHÁNY-
LEVELEK NEDVÉVEL SEBEKET FERTŐT-
LENÍTETEK, A KOKAIN ALAPANYAGÁT
SZOLGÁLTATÓ KOKACSERJÉT PE-
DIG FÁJDALOMCSILLA-
PÍTŐKÉNT HASZ-
NÁLTÁK.

került a középpontba, így megnőtt az érdeklődés a gyógyítás iránt is, ami lehetővé tette a gyógynövény-terápia további fejlődését is. A kor egyik legjelentősebb gyógyítója, Paracelsus (1493–1541) ismerte fel elsőként, hogy nem maga a növény, hanem a benne lévő, általa „ötödik lényegnek” nevezett elem a fontos, amelyet ma hatóanyag néven ismerünk. Ezek után már a modern gyógyszerészet alapjait megteremtő lépések következtek, melyek közül az egyik első a világ első farmakológiai tanszékének megalapítása volt 1533-ban Páduában. Ugyanebből az időszakból származik Magyarország gyógynövényeinek első tudományos igényű leírása (füveskönyve) Méliusz Juhász Pétertől, melyben közel 300 növényfaj és azok több mint 1000 népi neve szerepel.

A 16. század folyamán tehát megszületett a farmakobotanika tudományága, majd az igazi robbanásszerű fejlődés a 19. században következett be, elsősorban a különböző hatóanyagok izolálásával, később pedig a modern korban ezeknek a mesterséges gyártásával. Ezzel a folyamattal párhuzamosan, főleg az elszigeteltebb vidékeken azonban töretlenül élt tovább a gyógynövényekből készített orvosságok hagyománya.

Modern világunkban persze már szinte bármilyen problémára azonnal kaphatunk gyógyszert a patikában. Ugyanakkor nem szabad teljesen elfelejteni az emberiség kezdeti óta őrzött ősi tudást, a gyógynövények által kínált kíméletesebb és természetesebb megoldásokat sem.

Méliusz Juhász Péter Herbarium című művének címlapja (1578)